

^aDoktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep/Phd Student, Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Gaziantep University, Gaziantep, Türkiye

*İletişim/Contact: sefa-08080@hotmail.com

Geliş Tarihi/ Date Received: 20/11/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/03/2025

Yayın Tarihi/ Date Published: 31/03/2025

Atıf/Cite: Erkmen, Sefa. "et-Taftazanî'nin Muhtaşarü'l-me 'ânî Adlı Eserinin Dibâcesinde Geçen Belâgat Sanatları". Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/1(Mart 2025), 47-65.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kufid>
mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

et-Taftazanî'nin Muhtaşarü'l-me 'ânî Adlı Eserinin Dibâcesinde Geçen Belâgat Sanatları

 Sefa Erkmen^{a*}

Özet

Belâgat ilmine dair yazılmış olan eserlere bakıldığından, bu eserlerin dibâce (giriş) kısmında birçok söz sanatının yer aldığı görülmektedir. Bu eserlerden biri de Muhtaşarü'l-me 'ânî'dir. Sadüddin et-Taftazanî (öl. 792/1390), Hatîb el-Kazvînî'nin (öl. 739/1338) Telhîşü'l-Miftâh adlı eserinin şerhi mahiyetinde el-Muṭawwal'i kaleme almıştır. Eser, içerik bakımından zengin ve geniş olmasına rağmen, beklenildiği kadarraigbet görmemiş, aksine et-Taftazanî'den eserin kısaltılarak yeniden yazılması istenmiştir. Bunun üzerine et-Taftazanî, el-Muṭawwal eserini sadeleştirerek Muhtaşarü'l-me 'ânî'yi yazmıştır. Eserin dibâce kısmında, yazılma sebepleri, müellifin içinde bulunduğu hayat koşulları, eserin hangi şartlarda yazıldığı ve kime ithaf edildiği gibi konular yer almaktadır. Ancak, bu konular aktarılırken müellifin birçok yerde teşbih, mecâz, istî'âre, kinâye, tibâk, murâ'âtü'n-nazîr, iktibâs, mûbâlağa, tevriye, cinâs vb. belâgat sanatlarına başvurduğu tespit edilmiştir. Bu yerler beyân ve bedî' ilimleri başlıklar altında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Belâgat alanında yazılmış eserlerin dibâcelerinde gizlenmiş sanatları göstermesi bakımından, bu çalışmanın değerli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Beyân, Bedî', et-Taftazanî, Dibâce.

The Arts of Rhetoric in the Dibâce of al-Taftazanî's Work Called Muhtaşar al-Ma 'âni

Abstract

When we look at the works written on the science of rhetoric, it is seen that many figures of speech are included in the preamble (introduction) part of these works. One of these works is Muhtaşar al-Ma 'âni. Sa 'd al-Dîn al-Taftazanî (d. 792/1390) wrote al-Muṭawwal as a commentary on Khaṭîb al-Qazwînî's (d. 739/1338) work called Talhîş al-Miftâh. Although the work was rich and extensive in terms of content, it was not as popular as expected, on the contrary, Taftazanî was asked to shorten the work and rewrite it. Taftazanî simplified his work al-Muṭawwal and wrote Muhtaşar al-Ma 'âni. Issues such as the reasons for writing the introduction part of the work, the living conditions of the author, the conditions under which the work was written and to whom it was dedicated are included. However, while these are being conveyed, the author uses similes, metaphors, metaphors, allusions, tibâk, murâ'âtü-nazîr, quotations, exaggerations, tavriyes, puns, etc. in many places. It has been determined that he resorted to the arts of rhetoric. These places were evaluated under the headings of bayân and badi' sciences. It is thought that the works written in the field of rhetoric are valuable in terms of showing the arts hidden in their prefaces.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Bayân, Badî', al-Taftazanî, Dibâce.

Giriş

Etkili, çekici ve güzel bir hitap, insanlar üzerinde olumlu etkilere yol açar. Böyle bir hitabın meydana gelebilmesi için belâgat bilginleri özellikle üç husus üzerinde durmuşlardır. Bunlar; hüsn-ü ibtidâ, tahallus ve hüsn-ü intihâ'dır. Bu hususları en ince ayrıntısına kadar barındıran, fesâhat ve belâgatın temel kaynağı olan hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Birçok bilgin, Kur'ân'ın barındırdığı edebi incelikleri anlamak için büyük çaba harcamıştır. Yapılan çalışmalar, belâgat ilminin ortaya çıkışmasına katkı sağlamıştır. Özellikle Câhîz (öl. 255/869), İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908), Abdülkâhir el-Cûrcânî (öl. 471/1078-79), Zemahşerî (öl. 538/1144), Sekkâkî (öl. 626/1229) gibi bilginler, belâgat ilminin müstakil bir ilim haline gelmesinde önemli rol oynamışlar ve bu alana özgü birçok eser telif etmişlerdir.

Müslüman müellifler, Kur'ân'a ve sünnete uyma adına, eserlerine genellikle besmele, hamdele ve salvele ile başlamışlardır. Zamanla bu uyum, eserlerin başına dîbâce (fâtihatü'l-kitâb, sadrü'l-kitâb, mukaddime/giriş) bölümünün yazılması geleneğini ortaya çıkarmıştır. Nesir ve şiirde uygulanan bu giriş bölümü, özellikle belâgat eserlerinin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Dîbâceler, berâat-i istihlâl ve söz sanatları bakımından oldukça zengin olup, bir bütün olarak berâat-i istihlâl sanatı örneği kabul edilmektedir. Dîbâcelerin barındırdığı sanatsal zenginlikler, kimi zaman okurun gözünden kaçabilmekte veya müellifin işaret ettiği şey tam olarak anlaşılmayabilmektedir. Konuya dikkat çekmek adına, bir dîbâcenin barındırdığı belâgat sanatları neler olabilir? Sorusuna cevap aradığımız bu çalışmada; Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) *Muhtaşarı'l-me 'ânâdî* eserinin dîbâce bölümü incelenmiş ve et-Teftâzânî'nin düz, yalın ve sade anlatımın dışına çıkarak, neredeyse tüm cümlelerde belâgat sanatlarını, ustaca kullandığı görülmüştür. Çalışmada, söz konusu eserin dîbâcesinde geçen sanatlar ortaya çıkartılmış, beyân ve bedî' ilimleri başlıklarını altında değerlendirilmiştir. Konuyu uzatmamak adına sanatlar birer örnek ile açıklanmış, diğer örnekler ise dipnotta belirtilmiştir.¹

1. Sa'deddin et-Teftâzânî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliği

Horasan'ın Teftâzân kasabasında doğan Sa'deddin et-Teftâzânî'nin tam adı: Sa'deddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn 'Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî'dir.²

¹ Çalışmada, bir dîbâce müellif tarafından mı yoksa müellifin izni ile öğrencisi veya yetkilendirdiği kimse tarafından mı yazılır? Dîbâce, nerede başlar? Nerede biter? Dîbâce ile mukaddime arasında fark var mıdır varsa bu farklar nelerdir? gibi tartışmalara girilmemiş; sadece belâgat sanatları tespit edilip, değerlendirilmiştir. Konu hakkında benzer bazı çalışmalar şunlardır; Tahir Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*(Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990); Murat Sivri, *Türkçe Divan Dibacelerine Göre Divan Şiiri Poetikası*(Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021); Ali Bulut, "Arap Edebiyatında Berâat-Î İstihlâl Sanatı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Haziran 2008); Atik Aydin, "Arapça Dîbâceleri Bakımından Mevlânâ Mesnevîsi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Ocak 2016); Sami Arslan, "Hamdele-Salvele'nin Dili: Telife Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihlâller", *Osmanlı Araştırmaları* 57/57 (Haziran 2021). Ayrıca her daim desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Keskin'e, makalenin nihayetinde görüş, düşünce ve önerileriyle katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Aydın hocama ve eleştirileriyle büyük katkıları olan meçhul hakem hocalarına, alan editörü Arş. Gör. Ali Darbay hocama teşekkürlerimi sunarım.

² Ahmed b. Muhammed Edirnevi, *Tabâkâtü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Sâlih el-Hazzâ (Medine: Mektebetü'l-'ulûmi ve'l-hikemi, 1417/1997), 301; Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez- Ziriklî ed-Dîmaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-'Ilmi li'l-

Doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte, hicrî 712 veya 722'de doğduğu tahmin edilmektedir.³ et-Teftâzânî, ilim ehli olan bir aileye mensup olduğu için, küçük yaştardan itibaren ilimle meşgul olmuştur. Nesâ, Semerkant, Herat, Hârizm, Serahs, Gudüvân, Mezâncâm, Gülistan gibi şehrلere ilmî seyahat gerçekleştirmiştir.⁴ İlhanlılar, Altın Orda, Kertler ve Timur gibi birbirinden farklı hanlıkların çatısı altında yaşamıştır. Timurleng'in (öl. 807/1405) Semerkant'a davet etmesi üzerine buraya gelmiş⁵ ve ölünceye kadar burada ilimle meşgul olmuştur.⁶

et-Teftâzânî, ilk eğitimine 'Adudüddîn el-Îcî (öl. 756/1355) ile başlamıştır. Daha sonra farklı bölgelere yaptığı seyahatlerle Kutbüddîn er-Râzî et-Tahtânî (öl. 766/136), Ziyâuddîn el-Kazvînî (öl. 780/1378), Nesimüddîn Ebû 'Abdullâh (öl. 801/1399), Ahmed b. 'Abdillâh el-Vehhâb el-Kavî (öl. 803/1401) gibi birçok âlimden dersler almıştır. Husâmuddîn el-Ebîverdî (öl. 816/1413), Muhammed b. 'Atâullâh er-Râzî el-Herevî (öl. 829/1425), 'Alâuddîn er-Rûmî (öl. 841/1437), Burhânuddîn Haydar b. Muhammed eş-Şîrâzî (öl. 854/1459), Fethullâh eş-Şîrvânî (öl. 857/1453), Şemsuddîn el-Kerîmî (öl. 861/1456) gibi birçok ilim adamının yetişmesine katkı sağlamıştır.⁷

et-Teftâzânî kelâm, fıkıh, tefsîr, belâğat, sarf, nahiv, mantık, metafizik gibi aklî ve naklî birçok ilim dalında söz sahibidir. *Hâşıye 'ale'l-Keşşâf, Keşfü'l-esrâr, Şerhı'l-'Aķā' id, el-Makâṣid, Tehzîbı'l-manṭık ve'l-kelâm, el-Miftâḥ fî fürû 'i'l-fîkhi's-Şâfi'i*, et-Telvîh, *Şerhı Taşrifî'z-Zencânî, İrşâdı'l-hâdî (el-İrşâd), el-İsbâḥ fî şerhî dîbâceti'l-Miṣbâḥ fi'n-naḥv, Şerhı Telhîṣî'l-Câmi 'i'l-kebîr, Şerhı's-Şemsîyye fi'l-manṭık, Tehzîbı'l-manṭık ve'l-kelâm, el-Muṭavvel fi'l-me 'ânî ve'l-beyân, Muhtaşarı'l-me 'ânî başlıca eserleridir.*⁸ Kendisine *Sa'du'l-milleti ve'd-dîni, Allâme-i Sânî, el-İmâmu'l-ekber, Allâme, Rabbânî şemsü'l-hakkı ve'd-dîni, Padişâh-ı ulemâ* gibi farklı lakaplar verilmiştir.⁹ Seyyid Şerîf Cürcânî (öl. 816/1413) ile yaptığı münazaralar meşhurdur. Bir keresinde, Timur'un huzurunda yapılan bir münazarada, Cürcânî'nin görüşü

melâyîn, 2002), 7/219; Muhammed b. 'Arafe ed-Desûkî, *Kitâbü hâşıyeti'd-Desûkî*, thk. Abdülhamid el-Hindâvî (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyyeh, 1428/2007), 1/6.

³ Edirnevi, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 301; Desûkî, *Kitâbü hâşıyeti'd-Desûkî*, 1/6.

⁴ Abdulhamid Ramazanoğlu, *Sa'dü'd-Din Teftâzânî'nin "Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Meâni Bölümü)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 47.

⁵ Teftâzânî'nin Semerkant'a ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, h. 782'de geldiği düşünülmektedir. Geniş bilgi için bk. Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin et-Teftâzânî, *el-Makâṣid*, çev. İrfan Eyibil (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 28.

⁶ Edirnevi, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 301; Zirikli ed-Dîmaşkî, *el-A'lâm*, 7/219.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrût-tâli' bi-mehâsini men ba 'de'l-ķarni's-sâbi'*, thk. Muhammed b. Muhammed Yahyâ el-Yemenî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2303; Ramazanoğlu, *Sa'dü'd-Din Teftâzânî'nin "Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Meâni Bölümü)*, 51-56.

⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Misrî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin li'd-Dâvûdî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, t.s.), 2/319; Edirnevi, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 301; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/219; Desûkî, *Kitâbü hâşıyeti'd-Desûkî*, 1/6-7; Ebû'l-Fazl Sîhâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, thk. Sâlim Krenkow el-Almânî (by: ts.), 4/350.

⁹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin li'd-Dâvûdî*, 2/319; Edirnevi, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 301; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/270; Muhammed Bâkır el-Mûsevî el-İsfahânî el-Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât fî aḥvâli'l-'ulemâ' ve's-sâdât*, thk. Seyyid Muhammed Ali (Tahran: Mektebetü İslâiliyyân, h. 1390), 4/34; Desûkî, *Kitâbü hâşıyeti'd-Desûkî*, 1/6.

kabul edilmiş ve et-Teftâzânî bu olaydan kısa bir süre sonra Semerkant'ta h. 792'de vefat etmiştir.¹⁰

2. *Muhtasarü'l-me 'ânî* Adlı Esere Genel Bir Bakış

Eser, müstakil bir kitap olmayıp şerh mahiyetinde yazılmıştır. İçeriğine geçmeden önce ortaya çıkış sürecine degeinmek, eserin anlaşılmasına katkı sunacaktır. Eserin ortaya çıkışı şu şekildedir; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (öl. 626/1229) sarf, nahiv ve 'ilmü'l-me'ânî ve-l-beyân şeklinde üç kısımdan oluşan *Miftâhu'l- 'ulûm* eserini yazmıştır.¹¹ Daha sonra Hatîb el-Kazvînî (öl. 739/1338), bu eserin üçüncü bölümünü olan 'ilmü'l-me'ânî ve-l-beyân kısmını, *me'ânî, beyân, bedî'* başlıklarını altında incelemiş ve konuları kısaltarak, şerh mahiyetinde *Telhîşü'l-Miftâh*'ı yazmıştır.¹² et-Teftâzânî, *Telhîş*'i şerh etmiş ve *el-Muṭavve'l*'i yazmıştır. Fakat eser, ilim talebeleri ve bazı müderrisler tarafından konuları ağır, anlaşılması güç kabul edilmiş ve beklenildiği kadar rağbet görmemiştir. et-Teftâzânî'den bu eseri kısa ve anlaşılır kılması istenmiştir. O da *el-Muṭavve'l*de kısaltmalar ve eklemeler yapmış ve daha anlaşılır bir şerh olan *Muhtasarü'l-me 'ânî*'yi yazmıştır.¹³ Dolayısıyla *Muhtasarü'l-me 'ânî, el-Muṭavve'l*'in muhtasarıdır/kısaltılmış şeklidir/özetidir. Bu alandaki ana kitap *Miftâhu'l- 'ulûm*'dur. Bu kitabın üzerine şerh ve haşiye yazılması yoluyla *Muhtasarü'l-me 'ânî* ortaya çıkmıştır.

et-Teftâzânî, eserin ortaya çıkışını anlatırken *Telhîşü'l-Miftâh*'ı şerh ettiğini ve bu şerhi yaparken kitabı içerik bakımından zenginleştirdiğini ve latif fıkralar ile süslediğini; fakat birçok talebenin ve ilim adamının kendisinden bu eseri kısaltmasını istediğini; her ne kadar başta bu ihtişârı istemesse de kitabı daha anlaşılır kılmak ve intihalcilere mahal vermemek için *el-Muṭavve'l*ı kısaltarak, *Muhtasarü'l-me 'ânî*'yi yazmaya karar verdiği bildirir.¹⁴ Eser, bir ders kitabı mahiyetinde yazılmış, konular sistemli bir şekilde işlenmiş ve basit örneklerden karmaşık örneklerde doğru gidilmiştir. Belâgat alanındaki tartışmalardan uzak, sade ve yalın haliyle ilim talebeleri arasında rağbet görmüş ve asırlar boyunca ders kitabı olarak okutulmuştur. et-Teftâzânî eserini, Altın Orda Devleti hükümdarı Canibeg Han'a hediye etmiştir.¹⁵

¹⁰ Dâvûdî, *Tabâkâtü'l-müfessirin li'd-Dâvûdî*, 2/319; Ahmed b. Mustafa b. Halîl Ebû'l-Hayr 'Îsâmüddîn Taşköprizâde, eş-Şekâ 'îku'n-nu 'mâniyye fi 'ulemâ 'îd-devletî'l- 'Osmâniyye (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-Arabi, t.s.), 1/29; Edirnevi, *Tabâkâtü'l-müfessirin*, 301; Desûkî, *Kitâbü ḥâsiyeti'd-Desûkî*, 1/8.

¹¹ Yâkût el-Hamevî er-Rûmî, *Mu 'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1993), 6/2846.

¹² Zirikli, *el-A'lâm*, 2/194. Ayrıca eser, bir mukaddime, üç bölüm ve hâtime kısmından meydana gelir. Hatîb el-Kazvînî eserin mukaddime kısmında fesâhat ve belâgat konuları üzerinde durmuştur. Birinci bölümde 'ilmü'l-me'ânî, ikinci bölümde 'ilmü'l-beyân, üçüncü bölümde ise 'ilmü'l-bedî' konuları işlenmiştir. Hâtime bölümünde şiir çalıntıları (serika) ve edebî metinlerin yazımı hakkında bazı temel bilgiler verilmiştir.

¹³ Desûkî, *Kitâbü ḥâsiyeti'd-Desûkî*, 1/6; Şevkânî, *el-Bedrû't-ṭâli ' bi-mehâsini men ba 'de'l-ḳarni's-sâbi '*, 2/303-304; Zirikli, *el-A'lâm*, 7/219.

¹⁴ Sa'düddin Mes'ûd b. Fahriddin et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me 'ânî* (Beyrut: Daru'l-Fîkr, h. 1411), 5-6.

¹⁵ Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât fî aḥvâli'l- 'ulemâ ' ve's-sâdât*, 4/35.

3. Dîbâcenin Tanımı ve Önemi

Dîbâce kelimesi, Farsça olup sözlükte; *ipekten dokunan elbise, elbise süsü, bir şeyin yüzü, güzellik* gibi anlamlara gelmektedir.¹⁶ Bu anlamlarının dışında *İran şahlarının saltanat göstergesi olarak giydikleri süslü ve gösterişli elbise, kitabın nakışlarla süslenmiş yüzü* gibi anlamları da vardır.¹⁷ Bir görüşe göre, kelimenin *d-b-c* (ج-ب-د) kökünden *dîbâ* şeklinde türediği, sonuna tasgir (küçültme) eki olan ce'nin getirilmesiyleoluştuğu zikredilmektedir.¹⁸ Terim anlamı; *bir edebi eserin başlangıcı, önsözü, giriş kısmı* demektir.¹⁹ Günümüzde *dîbâce* ifadesi yerine *mukaddime, takdim, giriş, önsöz* gibi ifadelerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁰

Dîbâce, belirli bir edebi türe ait olmayıp tüm eser türlerinde yer alabilmektedir. Manzum eserlerde daha sık kullanıldığı düşünülmekle birlikte, mensur eserlerde de yaygın olarak görülmektedir. Manzûm eserlerde şiir şeklinde, mensûr eserlerde ise mukaddime şeklinde yazılmaktadır.²¹ Özellikle klasik eserlerin girişinde bazen bir sayfa, bazen sayfalarca *dîbâce* yazıldığı görülmektedir. *Dîbâce* yazma geleneğinin ilk kez kim tarafından başlatıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, hicrî III. yüzyılda, Câhiz (öl. 255/869), İbn Kuteybe (öl. 276/889) ve İbnü'l-Mu'tez (öl. 296/908) gibi dil ve belâgat âlimlerinin eserlerinin bu geleneğin gelişimine önemli katkıları olmuştur. İlk olarak, Müslüman müelliflerin eserlerinde Kur'ân ve sünnete uyma amacıyla kısaca besmele, hamdele ve salveleye yer vermeleriyle başlayan bu gelenek, zamanla bu bölümlerin belâgat sanatları ile süslenmesi ve eserlerin giriş kısımlarında bu tür ifadelerin tercih edilmesi sonucunda önem kazanmıştır. Böylece, müelliflerin berâat-i istihlâl yaptıkları bir alan haline gelen bu giriş bölümleri, *dîbâce* yazımının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

*Dîbâcelerde bulunması gereken konular hakkında Şehâbeddin Sivâsî (öl. 860/1456 [?]) *Şerh 'ale'l-Ferâ'i'z-Sirâciyye* adlı eserinin mukaddime kısmında, bir esere başlarken üçü vacip, dördü caiz yedi husustan bahseder. Eserin başında bulunması vacip olan üç unsur; besmele, hamdele ve salveledir. Caiz olan dört unsur ise; sebeb-i telif, tesmiye, konunun yeri ve önemidir.²² Sami Arslan,²³ yapmış olduğu çalışmalar sonucu berâat-i istihlâl sanatının uygulandığı bir *dîbâcenin* yedi temel noktaya işaret etmesi gerektiğini tespit etmiştir. Bu noktalar; terimlere işaret, eserin adına işaret, kaynak metne işaret, eserin kaleme alındığı discipline işaret, referans eserlere işaret, müellifin daha önce yazdığı eserlere işaret ve ideolojik işaretler şeklinde*

¹⁶ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Şîhâh Tâcü'l-luğâ ve şîhâhu'l-* 'Arabiyye, thk. Muhammed Muhammed et-Tâcir vd. (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1430/2009), 357; İbrâhim Mustafa, vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf* (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), 1/268.

¹⁷ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, 3.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullâh - Hâsim Muhammed eş-Şâzelî (Kahire: Dâru'l-Mâ'rif, ts.), 1342.

¹⁹ İbrâhim vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, 1/268; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İfâv Yayınları, 2021), 91.

²⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 91.

²¹ Üzgör, *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*, 3.

²² Arslan, "Hamdele-Salvele'nin Dili: Telife Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihlâller", 289.

²³ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi.

sıralanmaktadır.²⁴ *Muhtasarü'l-me 'ânî*'nin dîbâcesinde, bu işaretlerin neredeyse tamamına örnek bulmak mümkündür.²⁵

Sonuç olarak, dîbâceler gerek örtülü gerekse açık bir biçimde birçok belâgat sanatını barındıran metinlerdir. Müelliflerin dîbâce bölümünü oluştururken harcadıkları çaba ve belâgat sanatlarını ustalıkla kullanma biçimleri, onların ilmî birikimlerini ve yeteneklerini ortaya koymaktadır. Dîbâceler, telif edilen eserin özü niteliğinde olup adeta şifreli ifadeler içermektedir. Sanatsal açıdan son derece zengin olan bu metinleri tam olarak anlayabilmek için yeterli düzeyde belâgat ilmine vakıf olmak gerekmektedir. Klasik kaynaklar üzerine yazılan şerhlerde ve haşiyelerde, öncelikle dîbâce kısmının açıklanmaya ve anlaşılmaya çalışılması, bu bölümün taşıdığı önemi açıkça göstermektedir.

4. *Muhtasarü'l-me 'ânî* Dîbâcesinin Metni

نَحْمَدُكَ يَا مَنْ شَرَحَ صُدُورَنَا لِتَلْخِيصِ الْبَيَانِ فِي إِيْضَاحِ الْمَعْانِي، وَ نَوَّرْ قُلُوبَنَا بِلَوَامِعِ التَّبَيَانِ مِنْ مَطَالِعِ الْمَثَانِي، وَ
 نُصَلِّي عَلَى نَبِيِّكَ مُحَمَّدِ الْمُؤَيَّدِ دَلَائِلِ اعْجَازِهِ بِأَسْرَارِ الْبَلَاغَةِ، وَ عَلَى أَلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الْمُحْرِزِينَ قَصَبَاتِ السَّبْقِ فِي مَضْمَارِ
 الْفَصَاحَةِ وَ الْبِرَاعَةِ. (وَ بَعْدُ) فَيَنْهُولُ الْفَقِيرُ إِلَى اللَّهِ الْغَنِيِّ، مَسْعُودٌ بْنُ عُمَرَ الْمَدْعُوُّ بِسَعْدِ التَّفَتَّازِيِّ، هَدَاهُ اللَّهُ سَوَاءُ الطَّرِيقِ،
 وَ أَذَاقَهُ حَلَوةُ التَّحْقِيقِ، إِنِّي قَدْ شَرَحْتُ فِيمَا مَضَى تَلْخِيصَ الْمُفْتَاحِ، وَ أَغْنَيْتُهُ بِالْإِصْبَاحِ عَنِ الْمُصْبَاحِ، وَ أَوْدَعْتُهُ غَرَائِبَ
 نُكَتِ سَمَحَتْ هَبَّا الْأَنْظَارُ، وَ وَشَخْتُهُ بِلَطَائِفَ فِقَرِ سَبَكَتْهَا يَدُ الْأَفْكَارِ، ثُمَّ رَأَيْتُ الْجَمْعَ الْكَثِيرَ مِنَ الْفُضَلَاءِ، وَ الْجَمْ الْغَفِيرَ
 مِنَ الْأَذْكِيَاءِ، يَسْأَلُونِي صَرْفَ الْهِمَةِ نَحْوَ اخْتِصَارِهِ، وَ الْإِقْصَارِ عَلَى بَيَانِ مَعَانِيهِ وَ كَشْفِ أَسْتَارِهِ، مَا شَاهَدُوا مِنْ أَنَّ
 الْمُحْصَلِينَ قَدْ تَقَاصَرُتْ هِمَمُهُمْ عَنِ اسْتِطْلَاعِ طَوَالِعِ أَنْوَارِهِ، وَ تَقَاعَدَتْ عَرَائِمُهُمْ عَنِ اسْتِكْشَافِ حَيَّبَاتِ أَسْرَارِهِ، وَ أَنَّ
 الْمُنْتَحِلِينَ قَدْ قَلَّبُوا أَحَدَاقَ الْأَخْدُودِ الْأَنْتَهَابِ، وَ مَدُوا أَعْنَاقَ الْمُسْنَخِ عَلَى ذَلِكَ الْكِتَابِ. وَ كُنْتُ أَضْرِبُ عَنْ هَذَا الْخَطْبِ صَفْحًا،
 وَ أَطْوَى دُونَ مَرَاجِمِهِ كَشْحًا، عِلْمًا مِنِّي بِأَنَّ مُسْتَحْسَنَ الْطَّبَابِعِ بِأَسْرِهَا، وَ مَقْبُولَ الْأَسْمَاعِ عَنْ آخِرِهَا، أَمْرٌ لَا يَسْعُهُ مَقْدَرَةُ
 الْبَشَرِ، وَ إِنَّمَا هُوَ شَأنُ خَالِقِ الْقُوَى وَ الْقَدَرِ، وَ أَنَّ هَذَا الْفَنُّ قَدْ نَصَبَ الْيَوْمَ مَأْوِهُ فَصَارَ جِدًا بِلَا أَثَرٍ، وَ ذَهَبَ رُوَاوِهُ فَعَادَ
 خِلَافًا بِلَا ثَمَرٍ، حَتَّى طَارَتْ بَقِيَّةُ اثْرَارِ السَّلَفِ أَدْرَاجَ الرِّيَّاتِ، وَ سَالَتْ بِأَعْنَاقِ مَطَايَا تِلْكَ الْأَحَادِيثِ الْبِطَاطُ، وَ أَمَّا الْأَخْدُودُ وَ
 الْأَنْتَهَابُ فَأَمْرٌ يَرْتَاحُ لَهُ الْلَّبِيبُ، وَ لِلْأَرْضِ مِنْ كُلِّ الْكِرَامِ نَصِيبُ، وَ كَيْفَ يُهُرُّ عَنِ الْأَنْتَهَارِ السَّائِلُونَ، وَ لِمِلْحِلِ هَذَا فَيَعْمَلُ
 الْعَالَمُونَ. ثُمَّ مَا زَادَهُمْ مُدَافِعَتِي إِلَّا شَغْفًا وَ غَرَاماً، وَ ظَلَّمًا فِي هَوَاجِرِ الْطَّلَبِ وَ أُوامِّا، فَانْتَصَبَتْ لِشُرْحِ الْكِتَابِ عَلَى وَقْقِ
 مُفَرَّجِهِمْ ثَانِيَا، وَ لِعِنَانِ الْعِنَاءِ نَحْوَ اخْتِصَارِ الْأَوَّلِ ثَانِيَا، مَعَ جُمُودِ الْقَرِيْحَةِ بِصَرِّ الْبَلَيَّاتِ، وَ حُمُودِ الْفِطْنَةِ بِصَرْصَرِ
 النَّكَبَاتِ، وَ تَرَامِي الْبَلَدَانِ بِي وَ الْأَقْطَارِ، وَ نُبُوو الْأَوْطَانِ عَيْنِي وَ الْأَوْطَارِ. حَتَّى طَفِقْتُ أَجُوبُ كُلَّ أَغْبَرِ قَاتِمِ الْأَرْجَاءِ، وَ أَحْرَرَ كُلَّ
 سَطْرٍ مِنْهُ فِي شَطْرٍ مِنَ الْغَيْرَاءِ، يَوْمًا بِالْجُزْوَى وَ يَوْمًا بِالْعَقِيقَ وَ يَوْمًا بِالْعَزِيبِ وَ يَوْمًا بِالْحُلْيَصَاءِ، وَ لَمَّا وَفَقَتْ بِعَوْنَ اللَّهِ تَعَالَى
 لِلْإِنْتَامِ، وَ قَوَضَتْ عَنْهُ خِيَامَهُ بِالْأَخْتِتَامِ، بَعْدَ مَا كَشَفَتْ عَنْ وُجُوهِ خَرَائِدِهِ الْلِّتَّامَ، وَ وَضَعَتْ كُنُوزَ فَرَائِدِهِ عَلَى طَرَفِ الشَّمَامِ
 سَعِدَ الرَّمَانُ وَ سَاعَدَ الْأَقْبَالُ، وَ دَنَا الْمُتْىُ وَ أَجَابَتِ الْأَمَالُ، وَ تَبَسَّمَ فِي وَجْهِ رَجَائِي الْمُطَالِبُ، بِإِنَّ تَوَجَّهَتْ تِلْقَاءَ مُدِينَ الْمَارِبِ
 حَضْرَةَ مَنْ آنَامَ الْأَنَامَ فِي طَلِ الْأَمَانِ، وَ أَفَاضَ عَلَيْمُ سِجَالِ الْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ، وَرَدَ بِسِيَاسَتِهِ الْقَرَارَ إِلَى الْأَجْفَانِ، وَ سَدَّ
 بَهَيْبَتِهِ دُونَ يَأْجُوجِ الْفِتْنَةِ طُرُقَ الْعُدُوانِ، وَ أَعَادَ رَمِيمَ الْفَضَائِلِ وَ الْكَمَالَاتِ مَنْشُورًا، وَ وَقَعَ بِأَقْلَامِ الْخَطِيَّاتِ عَلَى صَحَّاَفِ
 الصَّفَائِحِ لِنُصْرَةِ الْإِسْلَامِ مَنْشُورًا. وَ هُوَ السُّلْطَانُ الْأَعْظَمُ، مَالِكُ رِقَابِ الْأَمْمِ، مَلَادُ سَلَاطِينِ الْعَرَبِ وَ الْعَجَمِ، مُلْجَأَ صَنَادِيدِ

²⁴ Arslan, "Hamdele-Salvele'nin Dili: Telfite Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihláller", 297-307.

²⁵ Örneğin; belâgat ilmine ait terimlerden, dîbâcenin dört yerinde *me'âni*, birer yerinde *izâh*, *i'câz*, belâgat, *fesâhat*, *berâ'at*, *kalb* terimlerine; iki yerde *ihtisâr* kelimesiyle *Muhtasarü'l-me 'ânîye*; daha önce yazılmış olan *delâ' ilü'l-i 'câz*, *esrârü'l-belâga*, *telhis*, *izâh* ve *tibyân* eserlerine gönderme yapılmıştır. Geniş bilgi için bk. "6. Dîbâcenin Bedî' İlmi Açısından İncelenmesi" başlığı.

مُلُوكِ الْعَالَمِ، ظِلُّ اللَّهِ عَلَى بَرِيَّتِهِ، وَخَلِيقَتُهُ فِي خَلِيقَتِهِ، حَافِظُ الْبِلَادِ، نَاصِرُ الْعِبَادِ، مَاجِي ظُلُمِ الظُّلُمِ وَالْعِنَادِ، رَافِعُ مَنَارِ الشَّرِيعَةِ النَّبَوَيَّةِ، نَاصِبُ رَأِيَاتِ الْعُلُومِ الدِّينِيَّةِ، حَافِضُ جَنَاحِ الرَّحْمَةِ لِأَهْلِ الْحَقِّ وَالْيَقِينِ، مَادُ سُرَادِقِ الْآمِنِ بِالنَّصْرِ الْعَزِيزِ وَالْفَتْحِ الْمُبِينِ كَهْفُ الْأَنَامِ، مَلَادُ الْخَلَائِقِ قَاطِنِهِ، ظِلُّ الْأَلَهِ، جَلَّ الْحَقِّ وَالدِّينِ، أَبُو الْمُظْفَرِ السُّلْطَانِ مُحَمَّدُ جَانِي بَكْ خَانِ، خَلَدَ اللَّهُ سُرَادِقَ عَظَمَتِهِ وَجَلَالِهِ، وَأَدَمَ رَوَاءَ نَعِيمِ الْأَمَالِ مِنْ سِجَالِ افْضَالِهِ، فَحَوَّلْتُ هَذَا الْكِتَابِ التَّشَبُّثَ بِإِذْيَالِ الْأَقْبَالِ، وَالْأَسْتِظْلَالِ بِظَلَالِ الرَّأْفَةِ وَالْأَفْضَالِ، فَجَعَلْتُهُ خِدْمَةً لِسُدْنَتِهِ الَّتِي هِيَ مُلْتَئِمُ شِفَاهِ الْأَقْيَالِ، وَمُعَوَّلُ رَجَاءِ الْأَمَالِ وَمَثْوَى الْعَظَمَةِ وَالْجَلَالِ، لَا زَالَتْ مَحَظَّ رِجَالِ الْأَفَاضِلِ، وَمَلَادُ أَرْبَابِ الْفَضَائِلِ، وَعَوْنُ الْإِسْلَامِ وَغَوْثُ الْأَنَامِ، بِالنَّجِيِّ وَآلِهِ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمِ السَّلَامُ، فَجَاءَ بِحَمْدِ اللَّهِ كَمَا يَرُوقُ النَّوَاظِرُ، وَيَجْلُو صَدَاءَ الْأَذْهَانِ، وَيُزْهَقُ الْبَصَائِرِ، وَيُضْيِئُ لُبَابِ آرْبَابِ الْبَيَانِ، وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَالْبَدَائِيَّةُ، وَعَلَيْهِ التَّوْكِيدُ فِي الْبِدَائِيَّةِ وَالْمُهَنَّادِيَّةِ، وَهُوَ حَسْبِيَ وَنَعْمَ الْوَكِيلُ.²⁶

Anlamı:

Ey, manaları açıklamada beyâni özetlemek için kalplerimizi genişleten ve tekrar edilenin (Kur'an'ın) doğmasından kaynaklanan beyânın parıldıklarıyla kalplerimizi nurlandıran, sana hamd ederiz. Belâgatın sırlarıyla i'câz delilleri güçlendirilen nebin Muhammed'e ve fesâhat ile berâat meydanında zafer kazanan âl ve ashâbına salat ederiz. (Gelelim maksada), mutlak zenginlik sahibi olan Allah'a muhtaç, Sa'deddîn et-Teftâzânî diye isimlendirilen Mes'ûd b. Ömer – Allah onu doğru yola ulaştırsın ve ona takhikin tadını tattırsın – şöyle der: Ben, geçmişte Telhîşü'l-Miftâh'ı şerh ettim. Onu, sabahın aydınlığıyla (el- Muṭavvel kitabıyla) lambanın ışığına (diğer şerhlere) ihtiyaç duymayacak hale getirdim. Ona, idrak sahibi nazarların takdir edeceği değerli nûkteler yerleştirdim ve fikirlerimin elinden dökülen zarif ve ince fikralarla onu süsledim. Sonra, erdemli insanlardan birçoğunu ve zeki insanlardan büyük bir kalabalığı benden, onu (el- Muṭavvel'i) kısaltmamı, manalarını açıklamakla yetinmemi ve eserin gizli anlam perdelerini aralamamı talep ederken gördüm. Çünkü onlar, ilim tahsil edenlerin ondan (el- Muṭavvel'den) doğan ışıkları idrak etmekten güçlerinin zayıf kaldığını; onun gizlenmiş sırlarını ortaya çıkarmaktan azimlerinin yetersiz olduğunu ve intihalcilerin kopyalamak ve yağmalamak için gözlerini diktiklerine ve bu kitabı tahrif etmek için boyunlarını uzattıklarına (çokça çaba harcadıklarına) şahit oldular. Halbuki ben, bu önemli işten (ihtisârdan) yüz çevirmiştüm. İsteklerini görmezden gelmiştim. Çünkü biliyordum ki; bütün tabiatların güzel gördüğü ve kulakların sonuna kadar kabul ettiği şey, beşerin gücünün kendisine yetemeyeceği bir şeydir. Bu, ancak kuvveti ve kaderi yaratılanın işidir. Ve biliyordum ki; bu ilmin suyu kurumuştur, faydasız bir tartışmaya dönüşmüştür. Manzarası kaybolmuş ve faydasız ihtilafa dönmüştür. Ta ki, selefîn eserlerinin kalıntıları, rüzgârla uçup gitti. Bu hadiselerin yüklenicileri, geniş çakılı vadilerde akıp gitti. Kopyalamaya ve yağmalamaya genlince bu, akıllı insanın kendisine sevineceği bir iştir. Cömert insanların kâsesinden toprağında bir payı vardır. Dilenenler, nehirlerden nasıl mahrum bırakılır? Ugraşanlar da bunun gibisi için uğraşın. Sonra, benim müdafaaam (ihtisârdan kaçınma sebeplerim), onlarda sadece sevgiyi, tutkuyu ve güneşin en sıcak ve hararetli olduğu anda, suya duyulan ihtiyaca benzeyen isteklerini arttırınca; ben de

²⁶ Teftâzânî, Muhtaşarü'l-me'ânî, 5-7.

ikinci defa, onların önerilerine uygun bir şekilde kitabı şerh etmek ve ilgi dizginini de birincisini (el-Muṭavvel'i) ihtişâr etme tarafına yönlendirmek için tayin edildim. Bununla birlikte, belaların soğuğuyla mızacım donmuş, şiddetli fırtınalar gibi olan felaketler sebebiyle zihnimin ateşi de sönmüştü. Bölgeler/şehirler ve ülkeler, beni oradan oraya atmış, birçok vatan ve arzularımdan uzak kalmıştım. Öyle ki, etrafi zifiri karanlık, tozlu topraklı yerleri geçmeye ve onun (Muhtaşar'ın) her bir satırını yarı tozlu yerlerde; bir gün Cüzvâ'da bir gün 'Akîk'te bir gün 'Azîb'de bir gün Huleysâ'da yazmaya başladım.

Allah'ın yardımıyla (kitabı) tamamlamaya muvaffak olunca ve sona erdirip örtülü çadırını kaldırınca; güzel kadına benzeyen yüzünden peçeyi açtıktan ve onun değerli hazinesini sümâm bitkisinin üzerine koymaktan sonra; zaman (dönemin halkı) sevindi ve başarı (bana) yardım etti. İhtiyaçlar yaklaştı ve bekleneler karşılık verdi. Arzular, insanları barışın gölgesinde uyutan; onların üzerine adalet ve ihsan kovalarını akıtan; siyasetle gözlere huzuru geri getiren; heybetiyle yecûc fitnesine benzeyen düşmanların yollarını kapatan; çürümüş kemikler gibi olan faziletleri ve kemâlâtı dirilterek geri getiren ve İslâm'ın yayılmasına yardım etmek için, kaleme benzeyen küçük oklar ile sayfalara benzeyen geniş ve büyük oklar üzerine iz bırakan kimsenin yurdu olan Medyen tarafına yönelmesiyle, umut yüzüme gülümşedi. O ki, en büyük sultandır. Milletlerin boyunlarının sahibidir. Arap ve acem sultanlarının hâmisi, dünyanın cesur meliklerinin de sigânağıdır. Allah'ın mahlûkatı üzerindeki gölgesi ve onun mahlûkatı içindeki halifesidir. Ülkelerin koruyucusu, müminlerin yardımcısıdır. Karanlıklar gibi olan zulmü ve inadı yok edicidir. Nebevi şeriatın minaresini yükseltendir. Dini ilimlerin bayrağını dikendir. Hak ve yakın ehlîne rahmet kanatlarını açandır. Aziz yardımla ve açık bir fetihle huzur çadırlarını yayandır. Yaratılmışların mağarası, bütün mahlûkatın sigânağı, ilâhîn gölgesi, dinin ve hakkın azameti olan Ebü'l-Muzaffer es-Sultan Mahmud Can-ı Beg Hân'dır. Allah onun ihtişam ve azamet çadırlarını ebedî kılsın. Onun ikram kovalarından akan tatlı su gibi beklenen nimetlerini devam ettirsin. Bu kitapla, (onun) kurtuluş eteklerine tutunmaya, ikram ve şefkat gölgesiyle gölgelenmeye çalıştım. Bu kitabı, onun kapısının eşigine hizmetçi kıldım. O öyle bir eşiktir ki, padişahların dudaklarını değdirdikleri yer, umutların dayanağı, ihtişam ve azamet yeridir. (O eşik), erdemli kişilerin yüklerini bıraktığı, fazilet erbabının sigândığı yer olmaya ve İslâm'ın yardımcısı, insanların destekçisi olmaya devam etsin. (Bunu) peygamber ve âline (tevessülde bulunarak Allahtan isterim), selam ona ve onların üzerine olsun. (Sonuçta bu kitap), -Allaha hamdolsun- gözleri aydınlatacak, zihinlerin pasını giderecek, basiretleri keskinleştirecek ve beyân erbabının aklını aydınlatacak şekilde meydana geldi. Muvaffakiyet ve hidayet ancak Allah'tandır. Başlangıçta da sonuçta da tevekkül ancak onadır. O, bana yetendir ve ne güzel vekildir.

5. Dibâcenin Beyân İlmi Açılarından İncelenmesi

Sözlükte delil, açıklamak, ortaya çıkmak, açık olmak, anlaşılır hale gelmek gibi anlamlara²⁷ gelen beyân kelimesi, terim olarak; bir manayı, açık ve bir şekilde ortaya koymak

²⁷ İbrâhîm vd., *el-Mu'cemü'l-vasîf*, 1/79; Kadir Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük (İstanbul: Mektep Yayınları, 2021), 109.

amaciyla farklı yollarla ifade etme sanatı anlamında kullanılır.²⁸ Bir söz, yazı veya meram, muhataba kelimeleri gerçek anlam ile kurulan bir cümle veya gerçek anlam dışında kullanılarak kurulan bir cümle ile iletilebilir. Ancak, sözün yer ve zamana uygun, etkili bir yolla ifade edilmesi ve anlamda delâletinin açık olması gerekmektedir. Beyân ilmi, isti'âre, teşbih, meçâz ve kinâye gibi alt dallardan oluşan sanatlar aracılığı ile mütekellime (sözü söyleyen kimseye), sözün etkili bir şekilde ifade edilmesine imkân tanır.²⁹ Ayrıca bu ilim, söz veya yazıyı bu çerçevede inceler, tasnif ve tebâvîb yapar ve öğretir. *Muhtaşarı'l-me 'ânî* dîbâcesinde beyân ilmine dair tespit edilen yerler şunlardır;

5.1. İsti'âre

Sözlükte ödünç vermek, emanet almak, borç almak gibi anlamlara³⁰ gelen isti'âre terim olarak; aralarında benzerlik ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin, benzetme edatı kullanılmadan kendi anlamının dışına çıkarak benzettiği diğer kelime ile ifade edilmesidir.³¹ İsti'âre bulunan bir cümlede iki temel unsur üzerinde durulur. Bunlar; müşebbehün bih (kendisine benzeyen/benzetilen) ve müşebbeh (benzeyen) kelimeleridir. Eğer cümlede müşebbehün bih bulunup müşebbeh mahzûf (gizli/yok) ise buna *isti'âre-i musarraha*; eğer müşebbeh bulunup müşebbehün bih mahzûf ise buna *isti'âre-i meknîyye* denilir.³²

et-Teftâzânî, dîbâcenin birçok cümlesinde isti'âre sanatına yer vermiştir. Bu yerlerden bir tanesi,³³ '(Onu, sabahın aydınlığıyla [el- Muṭavvel kitabıyla] lambanın ışığına [diğer şerhlere] ihtiyaç duymayacak hale getirdim) cümlesi dir.³⁴ et-Teftâzânî, daha önce el-*Muṭavvel* kitabını yazdığını ve bu eseriyle başka şerhlere ihtiyaç kalmadığını ifade etmektedir. Bunu belirtirken isti'âre sanatına başvurmuştur. Nitekim 'اصباج' kelimesi *sabah vaktinin girmesi*, *güneşin doğmadan önceki anı* gibi anlamlara gelirken;³⁵ 'اللصباخ' kelimesi ise, aynı kökten türetilmekle birlikte *lamba*, *kandil*, *ışık* gibi anlamlar taşımaktadır.³⁶ et-Teftâzânî el-*Muṭavvel* kitabını, sabah güneşinin ilk ışıklarına; diğer şerhleri ise lamba veya kandil ışığına benzetmiştir.

²⁸ Ali b. Muhammed es-Seyyid Cürcânî, *Mu'cemü'l-ta'rîfât*, thk. Muhammed Siddik el-Mîşâvî (Kahire: Dârû'l-Fadile, t.s.), 131; Ali Bulut, *Belâğat Meâni-Beyân-Bedî'* (İstanbul: İfâv Yayınları, 2020), 207.

²⁹ Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî, *Telħiṣü'l-Miftâḥ*, thk. Muhammed Ali el-Hayriyye (Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 1431/2010), 81-113; Eymen Emin Abdülgeânî, *el-Kâfi fi'l-belâğâ el-beyân ve'l-me'ânî* (Kahire: Dâru't-Tevfikiyyeti li't-Turâsi, 2011), 41; Bulut, *Belâğat Terimleri Sözlüğü*, 53; İbrahim Aydin, *İbnü'l-Mu'tez ve Belâğatçı Kişiliği* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 79.

³⁰ İbrâhîm vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/508; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 828.

³¹ Sirâcü'l-Milleti ve'd-dîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'ulûm*, thk. Na'im Zerzûr (Beyrut: Dârû'l-Kutubî'l-İlmîyye, 1403/1983), 369; Cürcânî, *Mu'cemü'l-ta'rîfât*, 20; Aydîn, *İbnü'l-Mu'tez ve Belâğatçı Kişiliği*, 79-80.

³² Sekkâkî, *Miftâḥu'l-'ulûm*, 373; Cürcânî, *Mu'cemü'l-ta'rîfât*, 20; Abdulazîz Atîk, *'Ilmü'l-beyân* (Beyrut: Dâru'n-Nehdatî'l-'Arabiyyeti, 1405/1985), 176.

³³ Bu örneklерden bazıları şunlardır: 'وَ لِلأَرْضِ مِنْ كُلِّ الْكِرامِ نَصِيبٌ' Bu ifadede, intihalciler toprağa, et-Teftâzânî ise cömert insanlara benzilmiştir. Bu cümlede, *Muhtaşar* kitabı, güzel bir kadının yüzünden peçesini kaldırımıya ve böylece güzelliğini ortaya çıkarmaya benzilmiştir. 'فَدَّ تَحْتَ الْيَوْمِ مَاوَةً' Burada, ilmin ilgisiz kalması, meraklısının azalması ve unutulmaya yüz tutması, kuruyan bir kaynağa benzilmiştir.

³⁴ Teftâzânî, *Muhtaşarı'l-me 'ânî*, 5.

³⁵ Ahmed b. Muhammed el- Feyyûmî, *el-Mîṣbâḥu'l-münîr fi ḡarîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, thk. Abdülazîm es-Şinnâvî (Kahire: Dârû'l-Mâ'ârif, 1397/1977), 1/331; İbrâhîm vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/507.

³⁶ İbrâhîm vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 2/642; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 660.

Nasıl ki güneşin doğmasıyla lambaya veya kandil ışığına ihtiyaç duyulmuyorsa, aynı şekilde *el-Muṭavvel* kitabıyla da diğer şerhlere ihtiyaç duyulmadığını ifade etmiştir.³⁷ *el-Muṭavvel* ile güneş ışığı arasındaki vech-i şebeh (benzerlik yönü), her ikisinin de insanları aydınlatması ve fayda sağlama düşünülebilir. Bir diğer isti'âre, ‘الْمُصْبَحُ’ (*lamba, kandil*) kelimesinde görülmektedir. et-Teftâzânî bu ifadeyle kendi kitabı dışındaki şerhleri kastetmiş³⁸ ve bu eserleri, güneşe nispetle ışığı daha az olan bir lambaya benzetmiştir. Bu benzetme arasındaki vech-i şebeh, bu eserlerin faydalarının az ve sınırlı olmasıdır. ‘الْمُصْبَحُ’ ve ‘إِصْبَاحُ’ kelimelerindeki isti'âre, müşebbehün bih zikredilip müşebbeh hazfedildiği için *isti'âre-i musarraha* kategorisinde değerlendirilmektedir.

5.2. Teşbih

Sözlükte *benzetme*, *benzerlik*, *temsil* gibi anlamlara³⁹ gelen teşbih terim olarak; aralarında bir veya birden fazla benzerlik yönü bulunan iki şeyin birbirine benzetilmesi sanatıdır.⁴⁰ Teşbih sanatının dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), teşbih edatı ve vech-i şebeh (benzerlik yönü).⁴¹ Teşbih sanatı kendi içinde müşebbeh ve müşebbehün bihe, vech-i şebehe, teşbih edatına, maksadı ifade edip etmemesine göre birçok alt başlığa ayrılmaktadır.⁴² Bu çalışmada, *teşbih-i belîğ*orneğine yer verilmiştir.⁴³ Zira *teşbih-i belîğ* teşbih edatının ve vech-i şebehin zikredilmediği (yazılmışlığı) teşbih türüne verilen addır.⁴⁴ Bu örnek şu şekildedir;

‘لَوَامِعُ’ وَ نَوَّرٌ فُلُوْبَنَا بِلَوَامِعِ الْبَيْبَانِ (Beyânın parlaklılarıyla kalplerimizi nurlandıran.)⁴⁵ Cümlede geçen ‘لَوَامِعُ’ ve ‘نَوَّرٌ’ kelimeleri arasında teşbih sanatı vardır. Zira ‘لَوَامِعُ’ kelimesi, ‘لَوَامِعُ’in çوغulu olup *berrak*, *parlayan*, *ayıñ* veya *yıldızın ışığı* gibi anlamlara gelirken,⁴⁶ ise, *tef’îl* (*الْتَّفِيلُ*) babının şaz mastarı kabul edilip⁴⁷ açıklamak, *izah etmek* gibi anlamları taşımaktadır.⁴⁸ et-Teftâzânî, burada insanlara doğru yolu gösterdiği için beyânı yıldızlara benzetmiştir. Dolayısıyla cümle نَوَّرٌ فُلُوْبَنَا بِلَوَامِعِ الْبَيْبَانِ’

³⁷ Bazı bilginler ‘صَبَاحُ’ kelimesinden yola çıkarak, Teftâzânî'nin *el-Muṭavvel* kitabını *İsbâh* diye isimlendirmek istediğini ve buna gönderme yapmak için bu kelimeyi kullandığını aktarmaktadır.

³⁸ Bazı bilginler, et-Teftâzânî'nin ‘الْمُصْبَحُ’ kelimesi ile Seyyid Şerif Cürcânî'nin *el-Misbâh* adlı eserine gönderme yaptığını ifade etmektedir. Bu durumda cümlenin anlamı; “Onu, sabahın güneşyle (*el-Muṭavvel* kitabıyla), *el-Misbâh* kitabından müstağni kıldım” şeklinde olur. Böylece kelimenin isti'âre özellişi ortadan kalkar ve tevriye sanatına dönüşür.

³⁹ İbrâhîm vd., *el-Mu ‘cemü'l-vasît*, 1/474; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 618.

⁴⁰ Atîk, *İlmü'l-beyân*, 62; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 208; İbrahim Aydin, *İbnü'l-Mu'tez ve Şiiri* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayıncılık, 2023), 506-507.

⁴¹ Sekkâki, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 332-336; Atîk, *İlmü'l-beyân*, 64.

⁴² Geniş bilgi için bk. Sekkâki, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 332-338; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 214-231; Aydin, *İbnü'l-Mu'tez ve Belâgatçı Kişiliği*, 90-91.

⁴³ Bu yerlerden bazıları şunlardır: ‘أَنَّ الْمُحَصَّنِينَ قَدْ تَقَاصَرُتْ هُمُّهُمْ عَنِ اسْتِطْلَاعِ طَوَالِعِ الْأَوَارِهِ’; ‘مَطَالِعُ الْمُثَنَّى’ Kur’ân lafları güneşin doğuş yerlerine; ‘وَ شَخْنَةُ’ ihtilaf, meyvesiz ağaca (söğüt ağacına); ‘وَ شَخْنَةُ’ hükümdarın adalet ve ihsan dağıtması su kovasına; ‘شَخْنَةُ’ selefîn eserleri rüzgârla uçan toz bulutlarına benzetilmiştir.

⁴⁴ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 217.

⁴⁵ Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me 'ânî*, 5.

⁴⁶ Feyyûmî, *el-Mîsbâhu'l-münîr*, 2/559; İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 2/845.

⁴⁷ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1408/1988), 4/256.

⁴⁸ Feyyûmî, *el-Mîsbâhu'l-münîr*, 1/70; İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 1/79.

كَالْجُمُ الْأَمِعُ فِي الْإِهْتِدَاء takdirindedir. Fakat teşbih edatı ve vech-i şebeh hazfedilmiştir. Bundan dolayı buradaki teşbihin *teşbih-i belîg* olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu ve diğer teşbih-i belîg örnekleri, *isti'âre-i meknîyye* olarak da değerlendirilebilir.

5.3. Mecâz

Sözlükte geçme, *kat etmek*, *koridor*, *geçit* gibi anlamlara⁴⁹ gelen *mecâz* kelimesi, terim olarak; *bir kelimemin vaz edildiği (ilk konulduğu) anlamının dışına çıkararak yeni bir anlamda kullanılmasıdır*.⁵⁰ *Mecâz*, temelde iki ana gruba ayrılır. Bunlar; *mecâz-ı akîl* ve *mecâz-ı lugavî*dir.⁵¹ Bu çalışmada, *mecâz-ı akîl* örneğine yer verilmiştir.⁵² Bu örnek şöyledir;

وَ سَأَلَتْ بِأَعْنَاقِ مَطَابِيَّاً يُتْلِكَ الْأَحَادِيثُ الْبِطَاحُ⁵³ et-Teftâzânî, bu cümle ile belâgat ilmine olan ilginin ve bu ilimle uğraşanların sayısının azaldığını belirtmiştir. Bunu belirtirken *mecâzlı* anlatıma başvurduğu anlaşılmaktadır. Zira cümlede geçen 'مَطَابِيَّاً' kelimesi *bînek hayvanları, develer* anlamına gelirken, 'الْبِطَاحُ' kelimesi ise *geniş vadiler, çakılı düz vadiler* gibi anlamlar taşımaktadır.⁵⁴ Cümelenin başındaki 'سَأَلَتْ' (*akmak, gitmek, akıp gitmek*) fiili, bu eylemi gerçekleştiren develer olduğu için 'مَطَابِيَّاً' kelimesine isnat edilmeli ve ifadenin 'الْأَحَادِيثُ فِي الْبِطَاحِ' (*Develer, bu hadiselerle [belâgat konularıyla] geniş vadilerde geçip gitti*) şeklinde olmaliydi. Ancak bu fiil, *mef'ûl-ü fîh* olan 'الْبِطَاحُ' kelimesine isnat edilmiş ve böylece *mecâz* yapılmıştır. Fiilin isnat edilmesi gereken kelime yerine başka bir kelimeye isnat edilmesiyle, buradaki *mecâzin* *mecâz-ı akîl*⁵⁵ olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu cümleye benzer bir ifade, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) *Delâ 'ilü'l-i 'câz* eserinin dört yerinde 'سَأَلَتْ بِأَعْنَاقِ الْمَطَابِيَّ الْأَبَاطِخُ' şeklinde şiir olarak geçmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla et-Teftâzânî'nin bu cümleyle, hem bedî' sanatlarından iktibâs sanatını icra ettiği hem de belâgat ilminin kurucu liderlerinden sayılan Abdulkâhir el-Cürcânî'ye göndermede bulunduğu/ işaret ettiği düşünülmektedir.

5.4. Kinâye

Sözlükte *ima etme, dolaylı ifade etme* gibi anlamlara⁵⁷ gelen *kinâye* kelimesi, terim olarak; *bir sözü, hem gerçek hem de *mecâz* anlamına gelecek şekilde söyleyip, benzetme amacı*

⁴⁹ İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasîf*, 1/147; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 193.

⁵⁰ Sekkâki, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 392-393; Cürcânî, *Mu'cemü't-tâ'rîfât*, 169; Aydin, *İbnu'l-Mu'tez ve Şiiri*, 513.

⁵¹ Geniş bilgi için bk. Atîk, *'Îlmü'l-beyân*, 143,156. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 208.

⁵² Bu yerlerden bazıları şunlardır: 'صَنُورٌ' ifadesinden kalp, kalpten ise ruh kastedilmiştir. Dolayısıyla mahallin hâl üzerinde itlâkı nedeniyle iki mertebeli bir *mecâz* bulunmaktadır. 'وَ مُثْبُولُ الْأَسْمَاعِ عَنْ أَخْرَهَا', Burada *kulakların kabulü* ifadesinden aslında insan kastedilmektedir. Dolayısıyla insan cüzü zikredilip, bundan kül kastedilmiştir. Her iki örnek *mecâz-ı mürsel* kabilindendir. *Gülme* eyleminin 'الْمُطَلَّبُ' (*talepler/istekler*) kelimesine isnat edilmesi, *mecâz-ı akîl* ile ifade edilmiş bir cümledir.

⁵³ Teftâzânî, *Muhtaşarı'l-me 'ânî*, 6.

⁵⁴ Feyyûmî, *el-Mîsbâhu'l-münîr*, 1/51, 2/575.

⁵⁵ Atîk, *'Îlmü'l-beyân*, 144; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 325.

⁵⁶ Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâ 'ilü'l-i 'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1413/1992), 74, 75, 294, 296.

⁵⁷ İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasîf*, 2/808; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 1037.

*olmaksızın gerçek anlamının dışında kullanma sanatıdır.*⁵⁸ Sıfattan, mevsuftan ve nisbetten kinâye yapılabılır.⁵⁹ Kapalı anlam sıfattan ise buna *sıfattan kinâye* denir.⁶⁰ Dîbâcede geçen sıfattan kinâye örneği şu şekildedir;⁶¹

‘وَ تَرَامَى الْبَلْدَانُ بِي وَ الْأَقْطَارُ’ (Bölgeler/şehirler ve ülkeler, beni oradan oraya atıyordu)⁶² et-Teftâzânî, bu paragraftaki cümlelerde kendi yolculuklarından bahsetmekte; içine düştüğü sıkıntıları ve zorlukları dile getirmektedir. Bu cümleyle, sıkıntılarını gidermek için şehir şehir dolaştığını ifade etmektedir. Bunu yaparken kinâyeli anlatıma başvurmuştur. Şöyle ki, şehirlerin kendisini bir yerden başka bir yere atması ve devamlı hareket halinde olması, belirli bir şehirde durmamasından ve çokça gezmesinden kinâye edilmiştir.

6. Dîbâcenin Bedî’ İlmi Açısından İncelenmesi

Sözlükte *benzersiz, harika, şaşırtıcı, çok acayip, etkileyici* gibi anlamlara⁶³ gelen bedî’ kelimesi, terim olarak; *muktezâ-yı hale uygun bir şekilde sözü güzelleştirme sanatı* anlamında kullanılır.⁶⁴ Bedî’ ilmi, sözün lafız ve mana bakımından muhatabı etkileyici ve cezbedici bir şekilde ifade edilmesini amaçlar. *Muhassinât-ı Ma’nevîyye* (anlamı güzelleştiren sanatlar) ve *Muhassinât-ı Lafziyye* (lafzı güzelleştiren sanatlar) olmak üzere, iki ana bölümden oluşur.⁶⁵ *Muhtaşarü'l-me ‘ânî dîbâcesi*, her iki bölüm açısından detaylı bir şekilde incelenmiş ve elde edilen bulgular, ilgili başlıklar altında değerlendirilmiştir.

6.1. Muhassinât-ı Ma’nevîyye Yönünden İncelenmesi

Anlamı güzelleştiren sanatlar, sözün delalet ve güzellik bakımından muhataba olan etkisini artırmayı amaçlar. Bu sanatlar sayı bakımından oldukça fazladır.⁶⁶ Bu çalışmada, muhassinât-ı ma’nevîyyeden tibâk, murâ’âtü’n-nazîr, tevriye, iltifât, telmîh, mübâlağa sanatlarına yer verilmiştir.

6.1.1. Tibâk: Bir cümlede, aralarında anlam bakımından zıtlık bulunan kelimelerin uyumlu bir şekilde kullanılması sanatıdır.⁶⁷ Bu zıtlık, olumlu kelimelerle yapılıyorsa *tibâk-ı ‘icâbî*

⁵⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 402; Atîk, *İlmü'l-beyân*, 203; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 270. Aydin, *İbnu'l-Mu'tez ve Şiiri*, 521.

⁵⁹ Atîk, *İlmü'l-beyân*, 211-219; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 271-274.

⁶⁰ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 271.

⁶¹ Bu yerlerden bazıları şunlardır: ‘أَنَّ الْمُتَنَجِّلِينَ قَدْ قَلَّبُوا أَخْدَاقَ الْأَخْذَ’ burada intihalcilerin gözlerini kitabı diktiklerinden bahsetmekte ve ‘أَنَّ هَذَا الْفَنَّ قَدْ تَضَبَّتِ الْيَوْمَ مَاؤِهُ’ ifadesiyle, bu isteklerinin çok olmasından ve fırsat kollamalarından kinâye yapılmıştır. ‘أَنَّ هَذَا الْفَنَّ قَدْ تَضَبَّتِ الْيَوْمَ مَاؤِهُ’ cümlesiyle, belâgat ilminin artık rağbet görmediğinden yakınmaktadır. Ancak, ‘تَضَبَّتِ مَاؤِهُ’ (*suyu kurudu*) ifadesiyle, bu ilmin kaybolmasından kinâye yapılmıştır.

⁶² Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me ‘ânî*, 6.

⁶³ İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 1/43; Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 59.

⁶⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 423; Cûrcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, 131; Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî'*, 281.

⁶⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 423; Ahmed Mustafa el- Merâgî, ‘Ulûmu'l-belâga el-beyân ve'l-me‘ânî ve'l-bedî’ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1414/1993), 319; Abdulazîz Atîk, *İlmü'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyyeti, ts.), 76.

⁶⁶ Merâgî, ‘Ulûmu'l-belâga, 319; Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî'*, 282.

⁶⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 423; Seyyid Ahmed el-Hâsimî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yûsuf es-Sümeysi (Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyyeh, ts.), 303; Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 76; Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî'*, 282; Aydin, *İbnu'l-Mu'tez ve Şiiri*, 513.

(olumlu *tibâk*); biri olumlu, diğeri olumsuz olan kelimelerle veya cümlelerle yapılıyorsa *tibâk-ı selbî* (*olumsuz tibâk*) olarak adlandırılır.⁶⁸ Dîbâcede geçen olumlu *tibâk* örneği şu şekildedir;

‘فَيَقُولُ الْفَقِيرُ إِلَى اللَّهِ الْعَجِيْبِ’
(Zengin olan Allaha muhtaç kimse şöyle der)⁶⁹ cümlesinde geçen ‘الْفَقِيرُ’ (*fakir/muhtaç*) ile ‘الْعَجِيْبِ’ (*zengin*) kelimeleri anlam bakımından birbirine zıt isimler olduğu için, aralarında *tibâk* sanatı vardır. Benzer bir *tibâk*, ‘سَلاطِينُ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ’ (*Arap ve Acem sultanları*)⁷⁰ cümlesinde de görülmektedir. Zira ‘أَلْعَربُ’ (*Arap*) ile ‘أَلْعَجمُ’ (*Acem [Arap olmayan]*) birbirine zıt isimlerdir.

6.1.2. Murâ'âtü'n-Nazîr: Aralarında anlam bakımından ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimenin, zıt anlam kastedilmeksızın bir arada kullanılması sanatıdır.⁷¹ Dîbâcede geçen ‘جُمُودٌ’ (*jumud*) ve ‘صَرَصَرٌ’ (*charchar*) kelimeleri anlam bakımından birbirine zıt isimler olduğu için, ‘Belaların soğuğuyla mizacım donmuştu; şiddetli firtinalar gibi olan felaketler sebebiyle zihnimin ateşi sönmüştü’⁷² ifadesinde, ‘جُمُودٌ - صَرَصَرٌ’ ve ‘صَرَصَرٌ - صَرَرٌ’ ifadesinde, ‘جُمُودٌ - صَرَرٌ’ kelimeleri arasında murâ'âtü'n-nazîr sanatına başvurulduğu görülmektedir. Zira ‘جُمُودٌ’ kelimesi sözlükte; *donmak*, *katı olmak* gibi anlamlara gelirken, ‘صَرَرٌ’ kelimesi; *soğuk*, *şiddetli soğuk* gibi anlamlar taşımaktadır.⁷³ Şiddetli soğuk, donmaya sebep olduğu için, her iki kelime arasında anlam bakımından bir münasebet vardır. Benzer şekilde ‘جُمُودٌ’ kelimesi sözlükte; *şiddeti düşmek*, *sönmek*, *ateş sönmek*, *havasız bırakmak* gibi anlamlara gelirken, ‘صَرَصَرٌ’ kelimesi; *fırtına*, *rüzgâr*, *şiddetli soğuk* gibi anlamlar taşımaktadır.⁷⁴ Fırtına, ateşin sönmesine sebep olduğundan her iki kelime arasında anlam bakımından bir münasebet olduğu anlaşılmaktadır.

6.1.3. Tevriye (Îhâm): Yakın ve uzak anlamı bulunan bir lafzin, karineden dolayı uzak anlamının kastedilmesi sanatıdır.⁷⁵ Dîbâcede geçen ‘شَرَحَ صُدُورَنَا لِتَلْخِيصِ الْبَيَانِ فِي اِيْضَاحِ الْمَعَانِي، وَ تَأْرِيزَ قُلُوبَنَا بِلَوَامِعِ’ (*İstihâza'nî'nâ'la tâlîħîṣ al-bîyâni, vâ târîz qulubâna bâlîwâmi'*) cümlelerinde tevriye sanatı kullanılmıştır. Zira bu cümlelerde geçen ‘الْبَيَانُ مِنْ مَطَالِعِ الْمَثَانِي، وَ نُصَلَّى عَلَى تَبَيَّكَ مُحَمَّدٌ الْمَوَّلَى دَلَائِلُ اِعْجَازِهِ بِاسْنَارِ الْبَلَاغَةِ، تَلْخِيصٌ - الْبَيَانٌ - اِيْضَاحٌ - دَلَائِلُ اِعْجَازٍ - اَسْنَارُ الْبَلَاغَةِ’ kelimeleri incelendiğinde, ilk bakışta lügat anlamları olan *özelleşme*, *acıklama*, *izah etmek*, *hayrete düşürme/aciz bırakma*, sözü *etkili kullanma*⁷⁶ gibi anlamlar akla gelmektedir. Ancak et-Teftâzânî bu ifadelerle, daha önce belâgat ilmine dair yazılmış olan eserlere işaret etmiştir. Nitekim (*Delâ 'ilü'l-i 'câz*) ve (*Esrârü'l-belâga*) Abdülkâhir el-Cürcânî'ye (öl. 471/1078-79) (*Telhîs*) ve (*İzâh*) Hatîb el-Kazvînî'ye (öl. 739/1338) (*Tâlîħîṣ*), (*et-Tibyân*) ise Ebû Muhammed et-Tibî'ye (öl. 743/1343) ait eserlerdir. Görüldüğü üzere, bu eserlerin isimlerinin uzak anlamlarının kastedilmesiyle tevriye sanatının icra edildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁸ Atîk, 'Îlmü'l-bedî', 79; Bulut, *Belâgat Meâni-Beyân-Bedî*, 285-286.

⁶⁹ Teftâzânî, *Muhtaşarı'l-me 'ânî*, 5.

⁷⁰ Teftâzânî, *Muhtaşarı'l-me 'ânî*, 6.

⁷¹ Sekkâkî, *Miftâħu'l- 'ulûm*, 424; Hâsimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 304; Mustafa Aydîn, *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 37.

⁷² Teftâzânî, *Muhtaşarı'l-me 'ânî*, 6.

⁷³ Feyyûmî, *el-Miśbâħu'l-münîr*, 1/107, 338; İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 1/133, 514-515.

⁷⁴ İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 1/254, 515; Güneş, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 366, 671.

⁷⁵ Sekkâkî, *Miftâħu'l- 'ulûm*, 427; Atîk, 'Îlmü'l-bedî', 122; Aydîn, *Bedî' İlmi*, 55.

⁷⁶ İbrâhîm vd., *el-Mu 'cemü'l-vasît*, 1/69, 79, 294, 2/591, 826, 1050.

6.1.4. İltifât: Kelamın yönünü muhataptan ihbara (gâibe), ihbardan (gâibden) muhataba vb. geçişler yaparak, bir anlamdan başka bir anlamda çevirme sanatıdır.⁷⁷ et-Teftâzânî dîbâceye ‘يَقُولُ الْفَقِيرُ’ (sana hamdederiz)⁷⁸ mütekellim sîgasıyla başlamıştır. Fakat bir sonraki paragrafta ‘(muhtaç kimse söyle der)⁷⁹ cümlesiyle, kelamı mütekellim sîgasından gâib sîgasına çevirdiği görülmektedir. Dolayısıyla burada, iltifât sanatına yer verdiği anlaşılmaktadır.

6.1.5. Telmîh: Kelamin insicamında Kurân ayetine, hadise veya meşhur bir söze, üstü kapali bir şekilde işaret etme sanadır.⁸⁰ et-Teftâzânî, dîbâcenin hamdele ve salvele kısmında ‘عَلَى آلِهِ وَ أَصْحَابِهِ الْمُحْرِزِينَ قَصْبَاتِ السَّيْقِ فِي مِضْمَارِ الْفَصَاخَةِ وَ الْبِرَاعَةِ’ cümlesiyle, peygamberimizin (sav) âl ve ashabına övgü dolu nitelemeler zikretmiştir. Bu nitelemelere bakıldığından telmîh sanatına yer verildiği anlaşılmaktadır. Zira ‘السَّيْقِ’ kelimesiyle; “[Hayırda] onde olanlar, [ecirde de] öndedirler)⁸¹ ayetine, ‘السَّيْقِ’ kelimesi ise; ‘لَوْ أَنْفَقَ أَخْدُوكُمْ مِثْلُ أَخْدِ دَهْبًا مَا بَلَغَ مُدَّ أَحْدِهِمْ وَلَا نَصِيفَةَ’ (Sizden birisi Uhud (dağı) kadar altını infak etmiş olsa, onlardan birinin bir ölçek ya da yarı ölçek sadakasına erişemez)⁸² hadisine göndermede bulunmuştur.

6.1.6. Mübâlağa: Bir şeyi olduğundan çok daha iyi veya çok daha kötü bir şekilde ifade etme ve abartma sanatıdır.⁸³ et-Teftâzânî, ‘وَقَعَ بِأَقْلَامِ الْحَطَابَاتِ عَلَى صَحَافِ الصَّنَائِحِ’ (Kaleme benzeyen küçük oklarla, kâğıtlara benzeyen geniş ve büyük kılıçlara tesir eden)⁸⁴ ifadesiyle, dönemin sultanına övgüde bulunmuştur. Bu ifadede, hem düşmanların güçsüz ve zayıf olmasından kinâye yapılmış hem de mübâlağa sanatı kullanılmıştır. Zira düşmanın en güçlü zırhları ve kalkanlarının, sultanın kalem gibi basit ve küçük oklarıyla parçalandığı vurgulanmıştır. Böylece, sultanın ordusunu övmeye ve düşmanların zayıflığını göstermede güçlü bir mübâlağa sanatı icra edilmiştir.⁸⁵

6.2. Muhassinât-ı Lafziyye Yönünden İncelenmesi

Lafzı güzelleştiren sanatlar, lafızlar arasında bir uyum, ritim ve ahenk oluşturarak kelimelerin kulağa hoş gelmesini ve muhatap üzerindeki etkisini artırmayı amaçlar.⁸⁶ Bu çalışmada, dîbâcede tespit edilen muhassinât-ı lafziyye'nin alt başlıklarından cinâs, sec', iktibâs, berâat-i istihlâl ve hüsн-ü intihâ sanatlarına yer verilmiştir.

⁷⁷ Atîk, ‘Îlmü'l-bedî’, 142-143; Aydin, Bedî' İlmi, 169.

⁷⁸ Teftâzânî, Muhtaşarü'l-me 'ânî, 5.

⁷⁹ Teftâzânî, Muhtaşarü'l-me 'ânî, 5.

⁸⁰ Aydin, Bedî' İlmi, 169.

⁸¹ Vâkî'a, 56/10.

⁸² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, es-Sünen, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kutubi'l-Arabi, t.s.), 1/57 (No. 161); Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsim et-Taberânî, el-Mu 'cemü'l-evsâf, thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseyînî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.), 1/212.

⁸³ Hâsimî, Cevâhirü'l-belâğâ, 312; Aydin, Bedî' İlmi, 70.

⁸⁴ Teftâzânî, Muhtaşarü'l-me 'ânî, 6.

⁸⁵ et-Teftâzânî dîbâcenin sonrasında, özellikle dönemin sultanına son derece övgü dolu ve mübâlaaklı sözler ve nitelemeler sarf etmiştir. Ancak bu ifadeler, bazları tarafından haddi aşma, aşırıya kaçma gibi şekillerde yorumlanmış ve bu sebeple et-Teftâzânî, eleştirilerin odağı olmuştur. Bk. Teftâzânî, Muhtaşarü'l-me 'ânî, 6-7.

⁸⁶ Merâgî, ‘Ulûmü'l-belâğâ, 319; Atîk, ‘Îlmü'l-bedî’, 76; Aydin, Bedî' İlmi, 313; Aydin, İbnü'l-Mu'tez ve Belâgatçı Kişiliği, 170.

6.2.1. Cinâs: Şiirde veya nesirde, iki kelimenin lafızca birbirine benzeyip, manaca birbirinden farklı olması sanatıdır.⁸⁷ İki kelime arasındaki benzerlik; harflerin sayısı, türü, harekesi ve düzeni gibi dört vecihle gerçekleşiyorsa buna *cinâs-ı tâm* (tam benzerlik) denirken, bu benzerlik dört vecihle gerçekleşmiyorsa buna *cinâs-ı nâkîs/gayr-ı tâm* (eksik benzerlik) denir.⁸⁸ Dîbâcenin on dört yerde *cinâs-ı nâkîs* kullanıldığı tespit edilmiştir.⁸⁹ Bu örneklerden biri şu şekildedir: (‘وَ أَحَرَزَ كُلَّ سَطْرٍ مِنْهُ فِي شَطْرٍ مِنَ الْعَرْبَاءِ’; *Onun (Muhtaşarıü'l-me 'ânî'nin) her bir satırını, tozlu yerlerden bir köşede yazıyorum.*)⁹⁰ Cümlede geçen ‘سَطْرٍ’ ve ‘شَطْرٍ’ kelimeleri arasında *cinâs-ı nâkîs* vardır. Çünkü kelimelerin harf sayısı, harekesi ve düzeni uyumlu iken ‘س’ ve ‘ش’ harfleri farklıdır. Bununla birlikte, bu harflerin mahreçleri birbirine yakın olduğu için, *cinâs-ı nâkîs*in alt kısmı olan *cinâs-ı muzâri'* kabilinden olduğu düşünülmektedir.

6.2.2. Sec': İki veya daha fazla cümlede fasila sonlarının bir veya birden fazla harf bakımından aynı olması sanatıdır.⁹¹ Sec' kendi içinde *mutarref*, *murassa'* ve *mütevâzî* olmak üzere üçe ayrılır.⁹² Cümleleri oluşturan kelimelerin birçoğunun veya tamamının vezin ve kafiye bakımından birbirine benzemesine *murassa'* sec'i denir.⁹³ Dîbâcede geçen *murassa'* sec' örneği şu şekildedir:

جُودٌ-جُودٌ، الْفَرِيْحَةِ-الْفَطْنَةِ، صَرٌ-صَرٌ⁹⁴ cümlelerde geçen جُود الفَرِيْحَةِ بِصَرِ الْبَلَّاتِ، وَ جُود الفَطْنَةِ بِصَرِ النَّكَّاتِ kelimeleri arasında, birbirine benzer vezin ve kafiye kullanılarak sec' sanatı yapılmıştır.⁹⁵

6.2.3. İktibâs: Müellifin eserinde bir ayetin, hadisin veya şiirin tamamına veya bir bölümünü; ayet, hadis ve şiir olduğunu belirtmeden yer vermesi sanatıdır.⁹⁶ Eğer cümle, olduğu gibi alıniyorsa *tam iktibâs*; bir bölümü alınıyorsa *nâkîs (eksik) iktibâs*tır.⁹⁷ Dîbâcede geçen *tam iktibâs* örneği;⁹⁸ وَكَيْفَ يُنْهَرُ عَنِ الْأَنْهَارِ السَّائِلُونَ، وَ لِيُمْثَلِ هَذَا فَلَيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ; et-Teftâzânî, sâffât süresi 61. ayeti olan “وَ لِيُمْثَلِ هَذَا فَلَيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ” (Çalışanlar böylesi için çalışınlar!) ifadesinden esinlenmiş ve ayetin tamamını iktibâs etmiştir.

Dibâcede geçen *nâkîs iktibâs* örneği ise; **وَلِأَرْضٍ مِّنْ كَأسِ الْكَرَامَةِ تُصَبِّبُ**⁹⁹ cümlesiidir. Zira bu cümle *İçtik*, artanları yere döktük. *Cömert* (insanların)

⁸⁷ Ebū'l-Abbās Abdullāh b. Mu'tez, *Kitābü'l-bedi*; thk. İrfan Mataracî (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfi, 1433/2012), 36; Aydın, *İbnü'l-Mu'tez ve Siiri*, 532.

⁸⁸ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 429; Merâgî, 'Ulûmü'l-belâğâ, 354-355; Aydîn, *Bedî'îlmi*, 315, 317.

⁸⁹ Bk. Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me 'âni*, 5-7. Bu yerler 'اًصْنَاعَ', 'الْأَنَامُ', 'بِلَا أَئِرٍ', 'بِلَا ثَمَرٍ', 'اًصْنَاعَ', 'مُصْنَاعَ', 'اًتَوَاعَ', 'الْمُتَنَاهِي', 'الْمُعَانِي'; 'السَّلَادَ', 'الْأَنَامَ', 'رِجَالٌ', 'رِجَاءٌ', 'الْأَفْضَالَ', 'الْأَفْضَالَ', 'الْعِتَادَ', 'الْعِتَادَ', 'رِجَالَتَهُ', 'خَلْقَتَهُ', 'صَحَافَنَفَ', 'السَّلَادَ', 'الْأَنَامَ', 'رِجَالٌ', 'رِجَاءٌ', 'الْأَفْضَالَ', 'الْأَفْضَالَ', 'الْعِتَادَ', 'الْعِتَادَ', 'رِجَالَتَهُ', 'خَلْقَتَهُ', 'صَحَافَنَفَ'.

⁹⁰ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 6.

⁹¹ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülâm*, 431; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî*, 404; Aydîn, *İbnu'l-Mu'tez ve Sîri*, 536.

⁹² Bulut, Belâgat Meânî-Bevân-Bedî': 406-409.

⁹³ Bulut, *Belâgat Meânî-Bevân-Bedî'*: 407.

⁹⁴ Testâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 6.

⁹⁵ Bu yerlerden bazıları şunlardır: البراءة-البلاغة-التحقيق، المفتاح-المصباح، الطريق-الأذكياء، أسراره-أئمته، اختصاره-استماره، الفضلاء-الأذكياء.

⁹⁶ Aydin, Bedî'îlmi 247; Aydin, İbnü'l-Mu'tez ve Siitti 541.

⁹⁷ Aydın, Bedî’îlmî, 247; Bulut, Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’, 416.

⁹⁸ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me 'ânî*, 6.

⁹⁹ Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'âni*, 6.

kâsesinden toprağında payı vardır)¹⁰⁰ şiirinin bir şatridir. Buradaki iktibâs, şiirden yalnızca bir bölüm alındığı için *nâkîs iktibâs* sanatı olarak değerlendirilmiştir.

6.2.4. Berâat-i İstihlâl: Müellifin eserine başlarken kitabın içeriğine ve başlıklarına üstü kapali bir şekilde, işaret yoluyla göndermede bulunup, konuya dikkat çekerek başlaması sanatıdır.¹⁰¹ *Muhtaşarü'l-me 'ânî* dîbâcesi, bir bütün olarak berâat-i istihlâl sanatının örneğidir. et-Teftâzânî, dîbâcede dört kez 'الْبَيَان' kelimesini tekrar ederek *ilmü'l-beyân'a*; iki kez 'الْمَعَانِي' kelimesini zikrederek *ilmü'l-me 'ânî*ye işaret etmiştir. Ayrıca, *îzâh*, *i'câz*, *belâgat*, *fesâhat*, *berâ'at*, *kalb* kelimeleriyle belâgat ilminin terimlerine göndermede bulunmuştur. İki yerde *ihtisâr* kelimesini kullanarak kendi eseri olan *Muhtaşarü'l-me 'ânî*ye; *Şerhu'l-kitâb* ifadesiyle ise *el-Muṭavvel* isimli eserine işaret etmiştir. *Delâ 'ilü'l-i 'câz*, *esrârü'l-belâga*, *telhîs*, *misbâh* ve *tibyân* kelimeleriyle, daha önce bu alanda telif edilmiş referans eserlere işaret ederek, okura eserin belâgat ilmi ile ilgili olduğu hissini vermiştir.

6.2.5. Hüsn-ü İntihâ: Müellifin yazısını güzel, anlaşılır, kulağa hoş gelen ve artık sona yaklaştığını bildiren ifadelerle ve duayla bitirmesi sanatıdır.¹⁰² et-Teftâzânî, dîbâceye etkili ve sanatlı bir üslupla başlamış, bu üslubu metnin tamamında devam ettirmiş ve benzer şekilde yazısını etkili ve sanatlı bir üslupla sonlandırmıştır. Özellikle son cümlelerini 'وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَالْهُدَايَا، ' (Muvaffakiyet ve hidayet ancak Allah'tandır. Başlangıçta da, sonucta da tevekkül ancak onadır. O, bana yetendir ve ne güzel vekildir)¹⁰³ duasıyla tamamlayarak, yazısını *hüsн-ü intihâ* sanatı ile sonlandırmıştır.

Sonuç

Dîbâceler, manzûm ve mensûr eserlerin girizgâhı niteliğindedir. Bir eserin okurla buluştuğu ilk yer olması münasebetiyle önemlidir. Eserin konusu, içeriği, üslubu, metodu gibi konular hakkında bilgi verir. Ancak, bu bilgiler verilirken okuru etkilemek ve eserin konularını çekici kılmak amacıyla belâgat ilmine ait söz sanatlarından faydalанılır. Dolayısıyla dîbâceler, içerisinde gizli ve aşıkâr birçok sanatın bulunduğu metinlerdir. Bu sebeple, klasik belâgat eserleri üzerine yazılan şerhlere bakıldığından, ilk önce dîbâce kısmının şerh edildiği görülmektedir. Ayrıca, belâgat ilmi açısından zengin içeriğe sahip bir dîbâce, okurun zihninde yazarın belâgat ilmine ne denli vakıf olduğuna dair bir ön bilgi oluşturmaktadır.

Beyân ve bedî' ilimleri açısından incelediğimiz *Muhtaşarü'l-me 'ânî* adlı eserin dîbâce bölümüne bakıldığından, et-Teftâzânî'nin neredeyse her cümlede söz sanatlarına yer verdiği ve berâat-i istihlâl vecihlerinin tümünü gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dîbâcede daha önce telif edilmiş olan *Delâ 'ilü'l-i 'câz*, *Esrârü'l-belâga*, *Telhîs*, *Misbâh* ve *Tibyân* gibi eserlere; *îzâh*, *i'câz*, *belâgat*, *fesâhat*, *berâ'at*, *kalb* kelimeleriyle belâgat ilminin terimlerine; *ihtisâr*

¹⁰⁰ Ali b. Muhammed b. Abbâs Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâ 'ir ve'z-zehâ 'ir*, thk. Vedâd el-Kâdî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1408/1988), 1/121.

¹⁰¹ Cûrcânî, *Mu'cemü't-tâ'rîfât*, 41; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 429.

¹⁰² Aydin, *Bedî' İlmi*, 384; Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*, 437.

¹⁰³ Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me 'ânî*, 7.

kelimesiyle kendi eseri olan *Muhtaşarı'l-me* 'ânîye; şerhu'l-kitâb ifadesiyle *el-Muṭavvel* eserine üstü kapalı bir şekilde işaret edilmiş ve böylece okura, eserin belâgat ilmi ile ilgili olduğu hissi verilmiştir. Bunlarla birlikte, isti'âre sanatının tüm çeşitlerine, çok sayıda teşbih, meczâz ve kinâye örneklerine, tâbâk, murâ'âtü'n-nazîr, tevriye, iltifât, telmîh gibi sanatlara; on dört yerde cinâs ve birçok yerde sec' sanatlarına; Kur'ân'dan ve şiirden alıntı yaparak iktibâs sanatına yer verilmiştir. Ayrıca, et-Teftâzânî içinde bulunduğu yaşam koşullarından, kendi ruh halinden, eseri telif ederken çektiği ve yer yer maruz kaldığı sıkıntılardan, belâgat ilmine ilginin azaldığından, güzel bir üslupla ve ta'rîz yaparak yakınılmıştır. Ardından, eserin meydana gelmesi ve ilim ehli arasında rağbet görmesiyle yaşam koşullarının iyileşmesinden bahsetmiştir. et-Teftâzânî, eserini Altın Orda Devleti hükümdarı Canibeg Han'a hediye etmiş ve dîbâcede, hükümdardan aşırı mübâlağa içeren övgü dolu cümlelerle bahsetmiştir. Yaklaşık iki buçuk sayfalık dîbâce bölümünde, birçok konunun sanatlı, akıcı ve güzel bir üslupla işlenmesi ve işaret edilmesi, bir kez daha et-Teftâzânî'nin ne denli büyük bir belîg ve edip olduğunu göstermektedir.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkeler uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

İntihal/Plagiarism: Bu makale özel bir yazılımla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir./This article has been scanned special software. No plagiarism detected.

Finansman/Funding: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır./The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları/Author Contributions:

Sefa Erkmen (%100)

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir./The author(s) has no conflict of interest to declare.

ORCID

Sefa Erkmen: <https://orcid.org/0000-0002-3430-0162>

Kaynakça

- Abdülganî, Eymen Emîn. *el-Kâfî fi'l-belâğâ el-beyân ve'l-bedî' ve'l-me'ânî*. Kahire: Dâru't-Tevfikiyyeti li't-Turâsi, 2011.
- Arslan, Sami. "Hamdele-Salvele'nin Dili: Telifte Yetkinlik Aracı Olarak Berâ'etu'l-İstihlâller". *Osmanlı Araştırmaları* 57/57 (Haziran 2021), 283-318. <https://doi.org/10.18589/oa.959774>.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şîhâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a 'yâni'l-mi 'etî's-sâmine*. thk. Sâlim Krenkow el-Almânî. by: ts.
- Atîk, Abdulazîz. *'Îlmü'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyyeti, ts.
- Atîk, Abdulazîz. *'Îlmü'l-beyân*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyyeti, 1405/1985.
- Aydın, İbrahim. *İbnü'l-Mu'tez ve Şiiri*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Aydın, İbrahim. *İbnü'l-Mu'tez ve Belâgatçı Kişiîgi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. İstanbul: İfav Yayınları, 10. Basım, 2020.
- Bulut, Ali. *Belâgat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *eş-Şîhâh Tâcü'l-luğâ ve şîhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Muhammed Muhammed et-Tâcir vd. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1430/2009.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemü't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sîddîk el-Mîşâvî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, t.s.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâ 'ilü'l-i 'câz*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 3. Basım, 1413/1992.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mîsrî. *Tabâkâtü'l-müfessirîn li'd-Dâvûdî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, t.s.
- Desûkî, Muhammed b. 'Arafe. *Kitâbü hâsiyeti'd-Desûkî*. thk. Abdülhamîd el-Hindâvî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyyeh, 1428/2007.
- Ebû Hayyân, Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî. *el-Beşâ 'ir ve'z-zejhâ 'ir*. thk. Vedâd el-Kâdî. Beyrut: Dâru Sâdir, 1408/1988.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabâkâtü'l-müfessirîn*. thk. Süleyman b. Sâlih el-Hazzî. Medine: Mektebetu'l-'ulûmi ve'l-hikemi, 1417/1997.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Mîşbâhû'l-münîr fî ǵarîbi's-Şerhî'l-kebîr li'r-Râfi 'î*. thk. Abdülazîm eş-Şinnâvî. Kahire: Dâru'l-Mâ'ârif, 2. Basım, 1397/1977.
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2021.
- Hamevî, Yâkût er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.

Hânsârî, Muhammed Bâkir el-Mûsevî el-İsfahânî. *Ravżâtü'l-cennât fî aḥvâli'l-'ulemâ'* ve's-sâdât. thk. Seyyid Muhammed Ali. Tahran: Mektebetü İsmâiliyyân, h. 1390.

Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-belâğâ fî'l-me 'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yûsuf es-Sümeylî. Beyrut: Mektebetü'l-'Asriyyeh, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâ-i'l-Kutubi'l-'Arabî, t.s.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasbullah - Hâsim Muhammed es-Şâzelî. Kahire: Dâru'l-Mâ'ârif, ts.

İbn Mu'tez, Ebû'l-Abbâs Abdullâh. *Kitâbü'l-bedî'*. thk. İrfân Mataracî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfi, 1433/2012.

Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *Telhîşü'l-Miftâh*. thk. Muhammed Ali el-Hayriyye. Pakistan: Mektebetü'l-Bûşra, 1431/2010.

Keskin, Mustafa. *Nahiv İlminde Vâdîh Türü Eserler ve ez-Zübeydî'nin Kitabü'l Vâdîh Adlı Eseri*. Ankara: İlâhiyât, 2020.

Merâgî, Ahmed Mustafa. 'Ulûmü'l-belâğâ el-beyân ve'l-me 'ânî ve'l-bedî'. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 3. Basım, 1414/1993.

Mustafa, İbrâhîm vd. *el-Mu 'cemü'l-vasîṭ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.

Ramazanoğlu, Abdulhamid. *Sa'dü'd-Din Teftâzânî'nin "Şerhu Miftâhi'l-'Ulûm"* Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Meânî Bölümü). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Sekkâkî, Sirâcü'l-Milleti ve'd-dîn Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Na'im Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, 1403/1983.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 3. Basım, 1408/1988.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-Bedrûť-ṭâli ' bi-mehâsini men ba ' de'l-karni's-sâbi '*. thk. Muhammed b. Muhammed Yahyâ el-Yemenî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebû'l-Kâsim. *el-Mu 'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa b. Halîl Ebû'l-Hayr 'Isâmüddîn. eş-Şeķâ 'iķu'n-nu 'mâniyye fî 'ulemâ' i'd-devleti'l- 'Osmâniyye. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî, t.s.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn. *el-Mâkâşîd*. çev. İrfan Eyibil. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahreddîn. *Muhtaşarı'l-me 'ânî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, h. 1411.

Üzgör, Tahir. *Türkçe Dîvân Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Zirklî, Hayrûddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dîmaşkî. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-'Ilmi li'l-melâyîn, 15. Basım, 2002.